

І.О. ІРТИЩЕВА
Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ВРАХУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ В ІННОВАЦІЙНОМУ МЕХАНІЗМІ РОЗВИТКУ

Завдання інноваційного розвитку економіки України, галузей і територіальних виробничих систем вимагає врахування регіональних особливостей. Сьогодні регіон сприймається як динамічна дисипативна система, тобто його кордони не є сталими. Порушення кордонів регіону спостерігається в організаційно-економічних процесах, що сьогодні відбуваються в усіх регіональних виробничих системах. Регіональні інтереси поширюються на суміжні території, накладаються одні на одні й утворюють складну систему взаємозв'язків. Розвиток регіонів порушує не тільки міжрегіональні, але й міждержавні кордони.

З іншого боку, регіони все більше прагнуть самостійності. О. Ковальов вважає цей процес природним і цілком закономірним [1]. Таким чином, загострюється суперечність між регіоналізацією і державністю. Аналогічні процеси стосуються і більш високого рівня організації економіки – міждержавного [2].

Отже, у розвитку світової економічної системи, економіки держав і територій все більшу роль відіграє регіональний аспект, що і зумовлює об'єктивну необхідність звернути особливу увагу на регіональну специфіку інноваційного розвитку і пошук нових форм організації виробництва.

Механізм інноваційного розвитку в регіонах може діяти ефективно лише при врахуванні регіональних особливостей. Як відмічають М. Денис, М. Козоріз, М. Максимчук, І. Марголич, особливо це важливо при впровадженні інноваційних технологій у будь-яку сферу діяльності. Отже, це питання є досить актуальним.

При визначенні механізмів управління інноваційним розвитком у регіонах виникла низка проблем. Насамперед необхідна наскрізна розробка і планування інноваційної діяльності. Однак при цьому обов'язковим є врахування регіональних особливостей агропродовольчої сфери в інноваційному механізмі. Тобто це першочергова складова, яка потребує досконалого вивчення.

Проведений аналіз та власні дослідження свідчать, що для регіональної інноваційної сфери характерне наступне:

- на рівні регіонів України спостерігається наявність диспропорцій у розвитку інноваційної діяльності, що бере початок з часів СРСР і посилилася за часів незалежності (при трансформації механізмів господарювання до умов ринкової економіки). Найбільш інноваційно активними регіонами є м. Київ,

Харківська та Донецька області;

- Україна володіє значним, але недосконало структурованим науково-технічним потенціалом, що проявляється в концентрації наукових організацій у місті Київ, Харківській, Дніпропетровській, Львівській і Донецькій областях;
- існує невідповідність науково-технічного потенціалу країни загальній продуктивності національної економіки, що в результаті зумовлює низьку ефективність національної інноваційної системи;
- в Україні наявні суттєві відхилення окремих регіонів від середнього рівня за показниками кількості наукових і науково-дослідних організацій, частки інноваційних продуктів та послуг, обсягів відвантаженої інноваційної продукції. При цьому відсутні загальнодержавні підходи до визначення інноваційного розвитку регіонів;
- наявність інноваційних процесів лише частково фіксується в статистичній інформації, але при цьому не оцінюється її вплив на економічний розвиток регіонів. Відсутність чіткої взаємоув'язки державної інноваційної політики та регіональної робить їх відірваними від реальних потреб суспільства й можливостей їх забезпечення з боку суб'єктів господарювання [3].

Для регулювання інноваційного розвитку агропродовольчої сфери кожного регіону необхідним є визначення його потенційних можливостей щодо реалізації інноваційного розвитку й завдань економічних та фінансових інститутів і регіонального управління. Основні компоненти, що визначають інноваційність розвитку агропродовольчої сфери економіки регіонів, виявляються за наведеною схемою (рис.).

Сьогодні регіональна економіка вже не є тільки такою, що компенсує об'єктивні територіальні диспропорції. Вона все більше стає розвиваючою (інноваційно орієнтованою), тобто спрямованою на освоєння перспективних господарсько-економічних укладів, запровадження нових видів діяльності, формування сучасних інституційних структур, зміну територіальної структури економіки і системи розселення [4, с. 230–231; 5].

Існують три інституційні моделі регіонального розвитку:

- політична – облік різних факторів регіонального розвитку, узгодження інтересів, цілей і пріоритетів різного рівня, формування консенсусу учасників, контролю за дотриманням установлених „правил гри”;
- інтелектуальна – розробка уявлень про майбутнє, формулювання проблеми і пошук найбільш ефективних рішень;
- управлінська – забезпечення реалізації окреслених цілей регіонального розвитку на основі використання реальних фінансових, організаційних, людських та інших видів ресурсів [5–6].

Урахування інноваційних особливостей з погляду форм реалізації інноваційних процесів є доцільним, оскільки дозволяє забезпечити оптимальне використання їх досвіду [7]. Як свідчить світовий досвід, орієнтація на регіональні особливості при стимулюванні інноваційної діяльності та створенні інноваційної інфраструктури є закономірною.

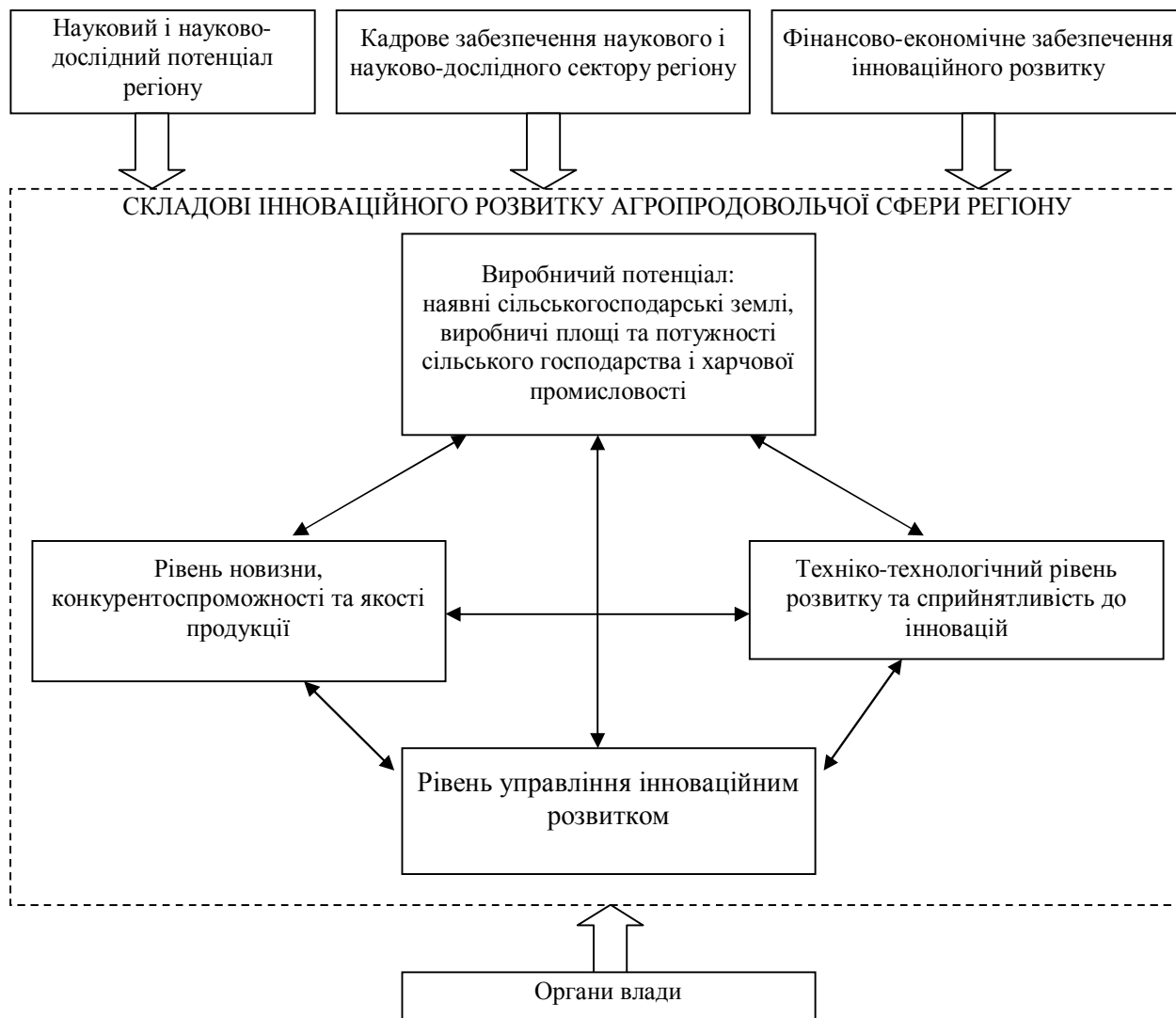


Рисунок. Основні елементи системи інноваційного розвитку агропродовольчої сфери регіонів

Основним інструментом стимулювання інноваційної діяльності в агропродовольчій сфері є державна та регіональна інноваційна політика, яка передбачає підтримку науково-інноваційних підприємств та установ.

В. Точилін зазначає, що з огляду на ризики, пов'язані зі зниженням рівня захисту внутрішнього ринку, важливо, щоб підтримка власних сільськогосподарських виробників і гарантування продовольчої безпеки країни залишалися пріоритетними напрямками аграрної політики [8].

Мета врахування регіональних особливостей агропродовольчої сфери в інноваційному механізмі регіонального розвитку, на нашу думку, впливає зі значної ролі цієї сфери в забезпеченні соціально-економічних потреб населення регіону. Її можна сформулювати наступним чином: досягнення максимального рівня розвитку соціально-економічної системи регіону і згладжування нерівномірності розвитку територій на основі подолання недоліків і максимального використання переваг і можливостей регіону в інноваційному

розвитку та одночасного забезпечення оптимальних пропорцій у розвитку комплексу підприємств і виробництв агропродовольчої сфери регіону для повного задоволення потреб населення і дотримання вимог продовольчої безпеки.

Інноваційний механізм регіонального розвитку для досягнення встановленої мети повинен спиратися на систему принципів, що мають визначати ключові напрями розвитку, складові механізми інноваційного розвитку й систему зв'язків між ними.

Нами сформульовано наступні принципи врахування регіональних особливостей агропродовольчої сфери в інноваційному механізмі регіонального розвитку.

Першим є принцип органічного поєднання національних і регіональних соціально-економічних інтересів та проблеми продовольчої безпеки. Вимоги забезпечення єдності і суверенітету держави вимагають обмеження спрямованості розвитку регіонів у напрямі посилення їх самостійності. Самостійність регіонів припустима лише до того рівня, доки вона не загрожує цілісності держави і відповідає встановленим принципам державного устрою. Забезпечити це можливо лише за умови участі центральних органів влади в управлінні інноваційним розвитком агропродовольчої системи регіонів й органічного поєднання централізації та децентралізації управління. Цьому принципу відповідає участь держави у фінансуванні регіональних інноваційних програм і проектів.

Другий принцип – забезпечення еквівалентності обміну між регіонами та галузями в економічній системі регіону. Нерівномірність ресурсного, виробничого і трудового потенціалу регіонів призводить до неможливості їх повного самозабезпечення. Звідси випливає необхідність товарообміну між регіонами. Важливо, щоб цей обмін здійснювався за принципом еквівалентності. Забезпечити цю вимогу можливо лише на рівні держави, і насамперед слід визначити найголовніші диспропорції у розвитку регіонів і скоординувати товаропотоки для більш повного задоволення потреб населення.

У внутрішньорегіональній економічній системі найбільш гострою проблемою є диспропорція у розподілі результатів діяльності сільського господарства і харчової промисловості та різноспрямованість векторів їх розвитку. Усунення цієї диспропорції можливе лише на засадах узгодження інтересів цих галузей та за умови регулюючого впливу державних і регіональних органів влади.

Третім є принцип поглиблення агропромислової міжгалузевої інтеграції. З огляду на необхідність стимулювання інноваційних процесів у регіональній агропродовольчій сфері виникає проблема вибору сучасних організаційних форм. Сьогодні вченими розглядаються різні за масштабами та організаційно-економічними принципами дії форми агропромислових утворень [9–14].

Безперечно, основним чинником вирішення ефективного розвитку АПК, формування технологічно досконалого, екологічно безпечного та високопродуктивного виробничого потенціалу є радикальне вдосконалення взаємозв'язків між промисловістю та сільським господарством у напрямі поглиблення інтеграції на основі спеціалізації й концентрації виробництва, що є закономірним процесом [12].

Ми вважаємо, що зміни мають стосуватися насамперед вертикальних відносин між ланками в технологічному ланцюгу виготовлення кінцевої продукції – продуктів харчування, оскільки диспаритет цін і нееквівалентність обміну між сільським господарством та харчовою промисловістю зумовлюють згортання аграрного виробництва, насамперед у тваринництві. Поглиблення інтеграції дозволить шляхом узгодження інтересів виробників та переробників сільськогосподарської продукції підвищити соціально-економічну ефективність, як сільськогосподарської, так і промислової складових агропродовольчої сфери.

Сьогодні пропонуються різні форми агропромислової інтеграції. Так, М. Гарасим найбільш прийнятною й універсальною формою реалізації фінансово-економічних відносин в інтегрованому формуванні вважає контрактну; оптимальною організаційно-правовою формою інтегрованого підприємства – асоціацію на договірній основі як найбільш м'яку форму інтеграції, найдешевший і найшвидший спосіб апробації можливостей спільної діяльності [12].

На жаль, варто зауважити, що з огляду на досвід використання цієї організаційної форми створення асоціацій не дає очікуваного результату через відсутність чіткої мотивації сільськогосподарських виробників та зацікавленості промислових підприємств, оскільки перші у рамках асоціацій не отримують належного фінансування, а інших, зрештою, влаштовує сьогоднішній стан, в якому сільськогосподарські виробники повною мірою залежать від переробників.

Іншу можливу форму агропромислової інтеграції становить кооперація. Основним стимулом до кооперації є отримання вигод від ефекту масштабу і координації дій [14]. Кінцевою метою створення сільськогосподарських кооперативів є не прибуток, а надання дешевих і якісних послуг їх власникам та клієнтам. Законом України „Про сільськогосподарську кооперацію” передбачено можливість створення кооперативів вертикального й горизонтального типів [15]. На нашу думку, кооперативна форма не забезпечить очікуваного ефекту в інноваційній діяльності, оскільки кооператив є несталою організаційною формою, а підприємства, що входять до його складу, мають право і можливість бути учасниками інших подібних утворень. За таких умов досить складно сформувати чітко діючий інноваційний механізм розвитку.

Нині поширеною в науковій літературі є ідея створення технопарків для стимулювання інноваційної діяльності, зокрема й в аграрній сфері (наприклад, пропозиція створення агротехнопарку „Дрогобич”) [10].

Ще однією перспективною організаційною формою є міжнародний стратегічний альянс. Т. Денис розглядає його як механізм інноваційного розвитку підприємства [13]. Науковець вважає, що формування та раціональне використання переваг міжнародних стратегічних альянсів може пришвидшити інноваційний розвиток вітчизняних підприємств та підвищити їх конкурентоспроможність на національному й міжнародному рівнях.

Сьогодні пропонується також створення спеціальних (вільних) продовольчих зон в Україні [11]. Світовий досвід свідчить, що такі зони

сприяли розвитку як промислового, так і аграрного виробництва. Спеціальна (вільна) продовольча економічна зона – це частина території країни, якій державою наданий спеціальний правовий й економічний статус, що передбачає ринкову форму управління з частковою розподільчою роллю держави, а її організаційно-економічний механізм – таку систему пільг і стимулів для вітчизняних та іноземних підприємців, які здатні забезпечити виробництво й розподіл суспільного продукту для досягнення конкретної національної чи регіональної інтеграційної мети. Створення таких зон, безперечно, є дієвим шляхом, що дозволить залучити інвестиції в сільське господарство регіонів, втім, неоднозначне ставлення влади до спеціальних економічних зон є головною перешкодою на шляху їх створення в Україні.

У вітчизняній та зарубіжній літературі також трапляються пропозиції щодо створення агроторгових домів. Метою зазначеного є прискорене формування ринкового середовища, розвиток товарно-грошових відносин, більш вигідна реалізація товаровиробниками своєї продукції та поліпшення матеріально-технічного постачання агропромислових товаровиробників, усунення диспаритету цін і досягнення оптимальних для виробників рівнів цін реалізації сільськогосподарської продукції. Завдання таких структур полягає в накопиченні товару для реалізації на біржах. Отже, ця структура діє лише на стадії реалізації товару і не може активно стимулювати інноваційний розвиток виробництва.

Четвертий принцип полягає в науково обґрунтованому, раціональному виборі форм стимулювання інноваційної діяльності в агропромисловій сфері регіону. Н.Зінько, розглядаючи світовий досвід інноваційного розвитку, розкриває інструменти стимулювання інноваційної діяльності у різних країнах [16].

Узагальнивши досвід стимулювання інновацій у регіонах США, Німеччини, Великобританії, Індії, Ірландії, Японії, Сінгапуру, Фінляндії, можна виділити такі інструменти, як:

- система оподаткування:
 - податкові пільги;
 - податкові канікули (до 10 років);
- удосконалення системи фінансування інноваційних проектів:
 - стимулювання утворення венчурних фондів і залучення фінансових ресурсів із-за кордону;
 - надання фірмам можливості створення додаткових резервів, які не оподатковуються;
 - участь держави у фінансуванні інновацій:
 - а) гранти, безвідсоткові позики, субсидіювання інноваційної діяльності та інші інструменти дофінансування, кредитування НДДКР;
 - б) участь у фінансуванні інновацій разом з приватним сектором (фінансування у Японії: 20% – влада, 80% – приватний сектор, у Німеччині: 30% – місцеві та державні кошти, 70% – приватний сектор);
 - в) урядова допомога у рамках урядових програм досліджень і розробок та технологій, що містять федеральні винаходи (США), фінансування науково-дослідних заходів з державного та регіонального бюджетів (Німеччина), участь в обміні технологіями;

- надання інноваційним фірмам фінансових, консалтингових, транспортних, телекомунікаційних послуг найвищої якості;
- створення державних інституцій з підтримки досліджень та інноваційного розвитку (Національна рада науки і технологій (Сінгапур), Агенція розвитку технологій (Фінляндія), Державна інноваційна компанія (Німеччина);
- створення наукових парків, кластерів;
- додаткові стимули на рівні адміністративних регіонів для підприємств, що фінансують інноваційну діяльність.

Як вже зазначалося, головною проблемою стимулювання наукових розробок в Україні залишається їх фінансування. В сучасних умовах вихід може бути лише один – замовником наукових розробок мають виступати підприємства, що прагнуть зайняти достойне місце у конкурентному середовищі, а фінансування розробок повинно здійснюватися спільними зусиллями держави, регіону і приватного сектору.

Особливу зацікавленість викликає досвід стимулювання інновацій у Фінляндії:

- держава спрямовує зусилля на освіту, семінари, тренінги для підприємців, дослідження в секторі послуг, які базуються на знаннях;
- відсутність податкових пільг, але кошти безпосередньо перераховуються фірмам, університетам й академічним інституціям;
- стимулювання співпраці науки та бізнесу через обмеження державного фінансування університетів і конкретних дослідницьких проєктів, спільних з підприємствами (50% коштів на НДДКР від влади і 50% – з приватних джерел) [7, 16].

Ми пропонуємо залишити лише два інструменти державного стимулювання інноваційного розвитку: перший – пільгове фінансування і дофінансування проєктів коштами державних фінансово-кредитних установ; другий – надання гарантій інвесторам.

Інноваційна діяльність повинна забезпечуватися за рахунок раціонального використання власних резервів і знань із залучення й освоєння інвестиційних коштів, вміння уникати ризиків.

Мету врахування регіональних особливостей агропродовольчої сфери в інноваційному механізмі регіонального розвитку можна сформулювати як досягнення максимального рівня розвитку соціально-економічної системи регіону і згладжування нерівномірності розвитку територій на основі подолання недоліків і максимального використання переваг і можливостей регіону в інноваційній сфері й одночасного забезпечення оптимальних пропорцій у розвитку комплексу підприємств і виробництв агропродовольчої сфери регіону для повного задоволення потреб населення і дотримання вимог продовольчої безпеки. Сформулювавши принципи врахування регіональних особливостей агропродовольчої сфери в інноваційному механізмі регіонального розвитку, можна стверджувати, що для досягнення позитивних результатів необхідна підтримка з боку держави. Світовий досвід стимулювання інновацій свідчить, що слід використати два інструменти державного стимулювання інноваційного розвитку, а саме: пільгове фінансування і дофінансування

проектів коштами державних фінансово-кредитних установ та надання гарантій інвесторам.

Література

1. Ковальов О.П. *Регіональний розвиток: погляд на сто років вперед* // *Регіональні перспективи*. – 2003. – № 7–8 (32–33). – С. 3–11.
2. Кащеев О.В. *Глобалізація против регіоналізації* // *Текстильная промышленность*. – 2003. – № 3. – С. 22–26.
3. Козоріз М., Денис М. *Аналіз та оцінка інноваційності розвитку економіки регіонів* // *Регіональна економіка*. – 2006. – № 4. – С. 29–40.
4. Долішній М.І. *Регіональна політика на рубежі ХХ–ХХІ століть: нові пріоритети*. – К.: Наукова думка, 2006. – 512 с.
5. Максимчук М. *Європейський досвід інституційного забезпечення регіонального розвитку та його адаптація в Україні* // *Регіональна економіка*. – 2006. – № 4. – С. 213–220.
6. Алексеев О.Б., Щедровицкий П.Г., Шейман Д.И. *Институциональные механизмы регионального развития* // www.kazanf.ru/publications/kazanf/n3/stat4.
7. Марголич І.І. *Регіональні особливості інноваційних процесів у світовій практиці господарювання* // *Регіональні перспективи*. – 2003. – № 7–8 (32–33). – С. 37–38.
8. Точилін В. *Ринки базових галузей: напрями розвитку та державного регулювання* // *Економіст*. – 2004. – № 3. – С. 57–59.
9. Бралатан В.П. *Формування агроторгових домів у системі сільськогосподарського ринку на Вінниччині* // *Економіка АПК*. – 2006. – № 5. – С. 122–124.
10. Бугай Б., Мізерник І., Одрехівський М., Франків Н. *Проблеми створення та функціонування агротехнопарку „Дрогобич”* // *Регіональна економіка*. – 2006. – № 2. – С. 238–245.
11. Васенко В.К. *Спеціальні (вільні) продовольчі зони: сутність і передумови створення* // *Економіка АПК*. – 2005. – № 1. – С. 141–145.
12. Гарасим М. *Агропромислова інтеграція в АПК України в контексті її підготовки до вступу в ЄС* // *Регіональна економіка*. – 2006. – № 2. – С. 217–225.
13. Денис Т. *Міжнародний стратегічний альянс як механізм інноваційного розвитку підприємства* // *Регіональна економіка*. – 2005. – № 4. – С. 145–152.
14. Приліпко С.М. *Створення кооперативу у виробництві продукції свинарства* // *Економіка АПК*. – 2006. – № 4. – С. 42–48.
15. *Закон України „Про сільськогосподарську кооперацію”* // *Урядовий кур'єр*. – 1997. – 14 серпня.
16. Зінько Н. *Інструменти стимулювання інноваційної діяльності (на прикладі Індії, Ірландії, Сінгапуру, Фінляндії, Японії)* // *Регіональна економіка*. – 2006. – № 4. – С. 220–226.

УДК 330.342

О.В. КОЛОМИЦЕВА

Черкаський державний технологічний університет

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ: СУТНІСТЬ І НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Семидесятирічна практика планомірного розвитку економіки країни не забезпечила ліквідації структурних народногосподарських диспропорцій. Досвід багаторічного перетворення планової економіки в ринкову також свідчить про те, що структурна перебудова є найбільш складним завданням трансформаційного періоду, який супроводжується структурною кризою. Вона